

Ujból tanár Kolozsvárt

I.

A virágzásnak indult kolozsvári unitárius kollegium 1848 májusában megüresedett. A felsőbb osztályok tanulói beállottak honvédnek, de az egyház kerülni akarta még a látszatát is annak, hogy iskola fenntartói jogáról lemondani szándékozna. A kis tanulókat együtt tartotta. 1848 szeptember 1-én megválasztják rendes tanárnak Jakab Józsefet,¹ aki akkor érkezett haza a külföldi akadémiáról. Fizetését is kiutalták, de a lelkes ifjú ember a tanítást nem kezdette meg, hiszen nagyobb deákot nem is talált az iskolában, kiért érdemes lett volna fáradni. Beállott honvédnek és végig küzdött a szabadságharcban. A fegyverletétel után külföldre menekült. Egy ideig nevelő volt Görögországban, azután nyoma veszett.² Kisebbs tanulókkal folytatták a tanítást, de azt is sok viszontagság között. 1848 novemberében az iskolát kórházzá alakították, a tanulókat áthelyezték a városi vigadóba (Redut). Onnan áttették a régi megyeháznál kijelölt négy szobába, mert a Redutból a katonai parancsnokság kórházat csinált. Itt is csak 1850 ápr. 29-ig maradhattak. Ekkor már más helyet nem kaptak. Az egyház volt kénytelen kiüríteni a consistoriális háznál a Brassai féle lakást. Minthogy itt nem fértek el, a városi tanács egy közel levő házát engedte át. Az egyház sürgette az iskola visszaadását, kapott is ígéretet, de csak 1850 novemberében költözhetett vissza a feldúlt, kifosztott és megrongált épületbe. Sok időbe és nagy költségbe került a helyre állítása. Urbán katonai parancsnok ígérte, hogy a költségeket visszafogja téríteni, de csak ígérettel maradtak. Csak két sanyaru év elmúltával állott helyre a kollegium. Tanárai közül Jakab József eltűnt, Brassai megvolt

¹ Jakab Elek historikus testvére.

² V. Nagy János Ker. Magvető 1872 évf. 209 sk.

notázva és elmenekült. Nagy zavarban volt az egyházi előjáróság, midőn megtudta, hogy Brassai Pesten lakik. Szerették volna visszahívni, de „a mi statusunk egy kissé átalotta is ötet visszatartani, mert mostani időben Brassai különös felügyelet alatt fogna lenni, s minket is sok tekintetben kockáztathatna.“³

Ezt Brassai nagyon jól tudta, de azzal is számolt, hogy az egyház alkalmazottai kötelékéből kilépett, midőn a honvéd akadémiára kinevezték. Miután már elvult helyezve Pesten, édes anyját is fölvitte s egyelőre nem gondolt Kolozsvárra visszatérésre. Külömben is a rebellisek ellen még mindig folyt a nyomozás, az üldözés.

Az egyház Brassai nélkül rendezte be az iskolát. „E professorok és professori helyettesek közül egyik is kompromittálva nincsen“, — írja az E. Főtanács az osztrák miniszteri biztosnak szóló jelentésében 1850 augusztusi gyűléséből. Tanárai volta: Székely Sándor püspök, Székely Mózes egyházi főjegyző, theologiai tanár, Berde Áron, Kriza János kolozsvári lelkész és Mikó Lőrincz. Mikót jogtanárnak hívták volt meg a Rédiger alapítványra, de az 1847—8-ban felállított tanszék megszűnt, mert az alapítvány magyar pénzben volt letéve. Értéke elveszett. Mikó a németnyelv tanára lett. Köztanítókról is gondoskodtak, de az osztrák katonai kormány nem volt bizalommal az iskola iránt. A meglevő tanároktól hódolati esküt vesz be, jövőre pedig megrendeli, hogy mielőtt a tanárt, tanítót, vagy papot kineveznék, föl kell terjeszteni „politikai magaviselete megítélése végett.“ Az osztrák kormány a németnyelv tanítására és tannyelv tételére s harmadik nyelvül, az olasz nyelvre, fordítja a figyelmet.

A kultusz és oktatási miniszterium koránt sem akar — írja Henkler Lajos oktatási ministeriális biztos 1850 jun. 13-ról — valamely nyomasztó egyformaságot behozni, azonban, hogy az egységes osztrák álladalom nagy eszméje életbe léptetődjék, szükséges, hogy azon műhelyek, hol jövőnknek reménye a felserdülő ifjúság képződik — legkevésbbé legyen azon törvények alól felmentve, melyek azon eszmét minden lényeges pontjaiban sikeresíteni törekszenek, azonban minden

³ Kriza János írja Kovács Istvánnak 1852. okt. 13-án.

kicsinykedést és nyomasztót, mint ily nagyszerű akarathoz méltatlant, kikerülni feladata ... Az unitáriusok gimnaziu-
mai, a kolozsvári kollegiummal együtt, mely a terv értelmé-
ben csak felső gimnaziiummal egy jelentőségű, eddig kivétel
nélkül felekezeti tanító intézetek voltak, melyeket a status
nyilvánosoknak elismert ... „A miniszterialis biztosnak min-
den gimnaziiumokban bevett tanítási tervekről pontos tudo-
másra van szüksége, hogy aszerint az el nem törlendő gimna-
ziiumok számára átmeneti tervek készíttethessenek.“⁴

Az egyház alkalmazkodik a kényszerhelyzethez, ameny-
nyire nemzeti és egyházi érdeke megengedi. A paedagog-
archaságot megszünteti, minthogy azt amúgy is Brassai kez-
deményezte s csak ő tudta volna megfelelő erővel folytatni.
E helyett a tanárok az igazgatónak segítségére mennek, hogy
a tanügy hátrányt ne szenvedjen. A régi időkből egy emléket
mégis fölújítanak, az egyenruha viselését, de sokkal egy-
szerűbb módon.⁵

A kormány nem sokáig leplezi szándékát, mert már
1852-ben megírja, „hogy az egységes osztrák állam nagy esz-
méje életbe léptetődjék, szükséges, hogy a tanintézetek legke-
vésbbé legyenek kivéve azon törvények alól, melyek azon esz-
mét megerősíteni törekszenek.“ Ennél is tovább megy. A ka-
tonai kormányzó arra hívja föl a püspököt, hogy higgadtan
tanácskozzék az egyház főtanácsa, a birodalmi alkotmány
alapján, egy olyan egyházi és főtanácsi alkotmányról, mely
az idő változott körülményeihez képest szükségesnek mutat-
kozik.“ Ezekre a fölhívásokra az egyház fölirattal válaszol,
melyben kimutatja törvényes jogait. Követeli az 1848 évi
XX-ik t. cz. alapján a lelkiismeret szabadságát. A felekezetek
független önállóságát és önkormányzati jogát az erdélyi or-
szággyűléseken hozott törvények alapján kívánja érvényben
tartani. Megelőzték a magyar törvényhozást 40 esztendővel,
mert követelték a polgári házasság behozatalát. Követelték az
egyházi vagyon secularizációját, a papi dézmák megváltását,
a kepe-fizetés kárpótlását. A tanügyben is hasonlóan messze-

⁴ 1850 évi Főtanács jegyzőkönyve 7 pont.

⁵ Fekete kalap, fekete nyakravaló, fekete vagy sötét szederjes,
egyszerű készületű magyarka, fekete, szederjes, vagy más sötét
színű pantallón.

látó szellemben szólnak. Követelik, hogy az ország különböző részeiben egyetemek állíttassanak, azokon teológiai facultás. Helyesebbnek látnák, hogy a tanintézetek államosíttassanak, de ha ez nem történik meg, az egyház ragaszkodik kolozsvári fő és többi iskoláihoz.⁶

Ezek a föliratok semmit sem használtak. A helyzet nem javult, hanem romlott. Székely Sándor püspök váratlanul meghalt 1851 őszén. Az absolut kormány nem engedi meg a püspökválasztó zsinat összehívását 1861-ig. 1854-ben Erdély fölszabadult a katonai ostromállapot alól, de az unitárius egyház helyzete csak annyit javult, hogy szabadabban mozoghatott a hiányok pótlása érdekében. Minthogy a kormányrendeletek újra meg újra követelték a gimnáziumok szabályszerű berendezését, minden gondolatukat erre irányították. Első föladat a tanári létszám kiegészítése volt. Nagy föladat, mert a gimnáziumnak szorosán véve csak két rendes tanára volt: Berde Áron és Mikó Lőrinc. Kriza is tanított, de ő az egyházközség szolgája, mint egyedüli pap, Székely Mózes a teologia tanára, s egyben püspök-helyettes.

1855-ben megnyerik tanárnak Kovácsi Antalt. Nagy Lajos és Pap Mózes, mint reményteljes tanárjelöltek bevégezik külföldi tanulmányaikat és tanítani kezdenek. Minthogy a létszám az osztályok számának most sem felelt meg, Ferencz József, Buzogány Áron, Marosi Gergely, Májai István végzett tanulókat kijelölik tanároknak és külföldre küldik. Külföldön is biztató hangok hallszanak. Angliából Erdélybe telepedett Paget János útján az emigránsok összeköttetést keresnek Erdéllyel. Kossuth fölfedezi Manchesterben Steinthal Alfréd unitárius papot, aki jól tud németül s mint unitárius, számíthat az erdélyi unitáriusok támogatására. Steinthal bejő Erdélybe és beutazza nagyobb részét. Paget fölfedi előtte az unitáriusok helyzetét. Az angol unitáriusok érdeklődése fölébred, beküldik egyik képviselőjüket Tagart Edvártot. A három angol biztosítja az angol unitáriusok támogatását úgy, hogy attól kezdve a tanulók angol segéllyel tanulnak Londonban. A négy új akadémista közül kettő: Ferencz József és

⁶ Kovácsi Antal: Mikó Lőrinc életrajza Ker. Magv. VII. Teológiája volt Kolozsvárt, gimnáziuma Kolozsvárt, Tordán, Székelykeresztúrt, elemi iskolája 107.

Buzogány Áron meg is kezdik a barátság élvezését, de ez csak rövid ideig tartott, mert az olasz háború kitörése miatt haza kellett utazniok. Az angolok szép összeg pénzsegélyt gyűjtenek és küldenek az egyháznak.

Brassaira ismételten gondol az egyház. 1854-ben az E. Főtanács határozza (25 jk. sz.), hogy „mivel Brassai Sámuel atyánkfia tanári hivataláról nem mondott le és E. K. Tanácsunk az ő további szolgálatját, különösen a görög nyelvnek a magas kormány által kívánt terjedelembeni taníthatása tekintetéből is igen óhajtaná, szólíttassék fel, kívánja-e tanári hivatalát kolozsvári főtanodánkban folytatni, vagy nem, hogy ahoz képest a további intézkedéseket meg lehessen tenni.“ Brassai válaszol. Pesten vállalt kötelezettségére hivatkozik és a még mindig súlyos helyzetre. Az egyház belátta, hogy célszerűbb lesz nem sürgetni sem a visszatérést, sem a szakítást, mert amelyik kormánynak még arra is gondja van, hogy a tanárok viselnek-e szakálat s az erdélyi közönséget annyira juttatta, hogy az egyetlen erdélyi lapot (Heti Lap) bukni engedi (1855) Brassai miatt nagy bajba hozhatta volna az intézetet. A Bach-kormány elfojtott minden szabad gondolatot. Még azt is megtette, hogy urinöket megvesszőztetett, ha följelentést kapott hazafias, illetőleg kormányellenes viselkedésükről.

Az egyház saját erejére volt utalva. A földúlt és szétzilált egyházközségek és az üldözött módosabb hivek segítsége nem látszott nagyon biztatónak, de Kaali Nagy Elek főgondnok a lehetetlent is megkísérelte és nem csalódott. Egyesek és egyházközségek szép és nagy összeget írtak alá. Biztosították az iskolák fennmaradását. Most már Brassai is szabadabbnak érezi magát. 100 forinttal járul az alaphoz s a könyvtárnak könyveket ajándékoz.

II.

Újból szóba került, hogy Brassait le kellene hozni. A főgondnok Nagy Elek ír Brassainak. A meghívó elment, de válasz és eredmény nélkül maradt.⁷ Erőgyűjtéshez fognak. Ki-

⁷ Nagy Elek levele Székely Mózeshez 1860-ban. Unitárius Egyház levéltára.

bocsátják a fölhevítést adakozásra s az eredmény meglepő. Fe-
lül mulja a várakozást. „Eljött azon idő, midőn hitrokonaink
buzgó áldozatai következtében lehetséges lön több új tanári
szék felállításával a tanári létszámot megszorítani.“⁸ Bras-
sai akkori alkalmazása elmaradt, mert „körülményei a tanár-
ságra való alkalmaztatást nem engedték meg.“ 1859-ben új-
ból indítványozzák a Főtanácson, hogy Brassait hívják meg
tanárnak. Most már az volt a baj, hogy az összes tanszékek
el voltak foglalva. Ekkor meglepő szépen nyilvánult meg a
Brassai iránti tisztelet. Egy tanári fizetés eszközésére ön-
kéntes ajánlatokat tesznek, „hogy Brassai urat számos érde-
meiért megtiszteljük.“⁹ A kinevezés megtörtént. Brassait
már 1859 nyarán amúgy is Kolozsvárra vonzotta az Erdélyi
Nemzeti Múzeum alakítása körül megindult mozgalom. Az
egyház megbízását köszönettel fogadja. Maga is 1000 frtot
ajánl fel egy tanszék felállítására. Csakhamar azután a taní-
tást megkezdi részint a gimnáziumban (görög nyelvet), ré-
szint a teológián (héber nyelvet). Ebből a rövid ideig tartó
tanári működésből sok volt tanítványa kedves dolgokra em-
lékezik vissza.¹⁰

A múzeum alakuló közgyűlése megválasztja múzeum-
örnek 1859-ben. A múzeumi új munkakör elfoglalását Brassai
az E. K. Tanácsban bejelenti, hogy a következő tanévre gon-
doskodhassék, mert attól tartott, hogy nem tehet eleget köte-
lességének. A tanítást az 1859—60 tanévben folytatta s ez
alatt meggyőződött arról, hogy egyházának ezen a téren to-
vább is szolgálhat. „Bejelentette, hogy újból kész tanítani, de
pénztárunk nyomott állapotát tekintetbe véve, s másfelől

⁸Nagy Elek u. o.

⁹ Nagy Elek u. o.

¹⁰ Theologus koromban az öreg úr zsidó nyelvet tanított —
írja Raffai D. esperes. — Fordítottuk Mózes könyve egy részét.
Az öreg úr a táblára írta zsidóul, mi papirosra lerajzoltuk, alá-
írtuk a zsidó kiejtést és ez alá a magyar értelmet. Ilyen tanulási
móddal néhányszor jól feleltem. Egy alkalommal azt kérdezte
van-e zsidó gramatikája? Én feleltem: nincs. Kérdezte miért? Felel-
tem: Mert igen drága s nincs pénzem. A következő órán hozott ne-
kem egy teljesen új gramatikát s e szavakkal adta át: „Az árát
majd megkapom.“ De hogy még mind e mai napig meg nem kapta,
annak a jó öreg úr nem volt oka. Midőn ezt neki az utóbbi torockói
zsinaton elbeszéltem, jó indulatu mosollyal fogadta.

Raffai Domokos esperes tudósítása 1897 jul. 8-ról.

szent vallásunk és köznevelésünk iránti buzgóságát is kimutatni kívánván, a jelen körülmények között félfizetésnél többet nem kíván, sőt ezen 260 frtra menő félfizetésből is azon jóakarói rokonszenvének viszonzásául, kik személyeért egy tanszék felállítására alapítványt tettek, 60 forintot az általa ezennel formaszerint alapított 1000 frt. összegnek 6 percentes kamatjában évenként följánl olyan módon, hogy az erről szóló nyugtát készpénz gyanánt fogadja el s az eként megmaradt 60 frt minden évben az új tanszék alaptökéjéhez lesz esatolandó.“

Az E. K. Tanács az ajánlat első részét kedves tudomásul veszi, s az 1000 frt. alapítványért formaszerinti köszönő iratot határoz. A tanístásra vonatkozó ajánlat zavarba hozta az előljárókat, holott Brassai hozzá tette azt is, hogy „ha további folytatásában meggátolódnám, tanításom azon részére, melyben a jelenlegi személyzet még most pótolni képes nem volna, t. i. a keleti nyelvek tanítására, magam szándékozom egy ifjat képezni.“ Az ügyben a Főtanács nem hozott érdemi határozatot, mert nem akarta Brassait bántani. A következő 1861—62 tanévben még tanított görög nyelvet a VIII-ik osztálynak, de ezzel befejezte gimnaziumi tanári működését, amely két ízben összesen is csak 14 évre terjedett, s mégis minden lépésének nyoma maradt. Olyan mély nyomok ezek, amelyek soha sem enyésznek el, mert az újkori iskolázás alapköveivé keményedtek s az új épület előcsarnokába fölállított éreszobránál szilárdabban őrizik emlékét, szellemét és jellemét.

A főgondnok, püspök-helyettes és Brassai között folyt levelek élénken világítana bele nemcsak a közállapotokba, hanem Brassai egyéniségébe is:

Brassai 2-ik levele az E. K. Tanácshoz:

MÉLTÓSÁGOS E. KÉPVISELŐTANÁCS!

F. hó 8-án tartott ülésében az M. E. K.-tanácsának a jegyzőkönyv felolvasásakor megütközve tapasztaltam, hogy a mult ős-szel ugyanezen M. E. K. T. ülésében tett nyilatkozatom félreértésre adott alkalmat. Annak ugyanis érdemleges positiv tartalmát és célját mellözve, esupán motiváló negativ bevezetését fogták fel és vették tárgyalás alá. Én ugyanis azon nyilatkozatban csak biztosítani kívántam egyházi közönségünket és nevezetesen mind-

azokat, akik főiskolánk körül tett és teendő szolgálatot méltányolni szeretik, hogy „ámbr” a muzeum körüli hivatalkodásom ama szolgálat folytatását akadályozni látszik, én „minden esetre,” a következő félévben is a tanítást folytatni szándékozom; valamint folytatom is. „Azon esetre” pedig, ha további folytatásában meggátolódnam, tanításom azon részére, melyben a jelenlegi személyzet még most pótolni képes nem volna t. i. a keleti nyelvek tanítására, magam szándékszem egy ifjat képezni. Minthogy pedig az utóbb felhozott eset t. i. szolgálatom további folytatásának meggátolását semmi lépés nyilvánításnak tartatni nem akarom, ennélfogva azt hiszem, hogy a tiszt. iskolai igazgatóság azon felolvasott rendelkezése is, mely az idézett 8-iki ülésben fellőn olvasva, merőben szükségfelettinek és feleslegesnek nyilvánul.

Kolozsvárt, aug. 10-én 1860-ban.

Brassai Sámuel,
kolozsvári unitárius tanár.

Székely Mózes püspök-helyettes a Brassai levelét másolatban Kaáli Nagy Elek főgondnokhoz küldi egy levél kíséretében „észrevétele megtétele végett.”

... „Brassai úr nyilatkozatát eredetiben ide mellékelve alázatos tisztelem mellett praesidialeter küldöm. Legyen szives becses véleményét arra megtenni annyival inkább: hogy az itteni atyánkfiai e tárgyban kétféle véleményre oszlottak, egyik vélemény az, hogy Brassai úr szolgálatja csak a lefolyt iskolai év végéig szólván, ezen professori állomás megszűnt — nincs alap, amiből az fizetessék, mivel csak is Kelemen Benő Consistor fizette ki az ajánlott tőkét — a többiek semmit sem fizettek; az is alig rug évenként 50—60 osztr. forintra. *Másik vélemény* az: hogy ötét mint ez évben, rendes fizetés mellett kell tartani. Nekem az ő ügyére nézve reflexiom a lenne, hogy mivel Br. Aa physikai eszközökben és könyvekben Iskolánkat kitünően segítette — szolgálatját nem tagadnam meg, mert a reform. Iskola is igénybe veszi Szabó Károly úr munkásságát, midőn ötét tanárnak is alkalmazni kívánja, de még is, egész fizetést adni Cassánk nem engedvén, neki egy bizonyos mennyiséget aversionaliter lehet határozni. Egyébiránt is, neki mint muzeumőrnek szállása lévén, tollünk is venni-bé valamit ily címen felesleges volna, de igen terhelő is pénztárunkra nézve. Mikó úr e tárgyban nem volt jelen, midőn előlegesen hozzá szólt a Consistorium. Egyébiránt az ő véleményét az előbbiekhez lehet számítani. A püspöki hivatal restauratioja ügyében leendő folyamodás iránti becses nyilatkozatát vettem s a hónapi napra a Consistorium eleibe terjesztem. Melyek után stb.

Kolozsv. Julius 28-án 1860.

Székely Mózes,
consist. egyh. elnök.

További tájékozást nyújt Nagy Elek főgondnok levele:

... Br. urat tagjai közé számláltatni kolozsvári főiskolánk tanári karának, bizonyos csak becsületére válhatik; nem hiszem, hogy valaki élénkebben örvendhetett volna, mint én, mikor a tisztelt úr egykor E. K. Tanácsunk által tanárrá választatott, s csak

sajnálnom kellett midőn 1848-ban más állomás elvállalása miatt a főiskolánk melletti tanárságot elhagyá.

A forradalom után — évére már nem emlékszem — én voltam az, ki egy Főt- alkalmával indítványoztam miként Brassai úr a tanárságra újra hivatnék, ez elfogadtatván, a meghívó el is ment, de válasz és eredmény nélkül maradt. Majd eljött az az idő, midőn hitrokonaink buzgó áldozatai következtében lehetséges lőn több új tanári szék megállapításával a tanári létszámot megszorítani, ekkor is a tanári helyek betöltése szóba jöttkor Brassai urat is azonnal szóba hozám, azonban némely vele közelebbi viszonyban levők, azon felvilágosítást adván, miszerint körülményei a kolozsvári tanárságra való vállalkozást nem engedik meg, akkori alkalmazása elmaradt, s a megállapított tanári helyet véglegesen betöltetők.

A tavalyi őszi zsinati Főtanácskor történt az, hogy Brassai ur időközben lakását Kolozsvárra tevő át, indítványoztatott, hogy ő főiskolánk mellé tanárnak neveztessek. Bármennyire óhajtottam magam is, hogy a tisztelt urat tanáraink sorában láthassuk megint, de miután ezen indítvány pénzügyileg támogatva nem volt, köteles voltam megemlíteni, hogy tanári állás ürességben nincs, s hogy pénztárunk állása új állomás létesítését nem engedi meg, s következőleg csak úgy lehetne helyesen intézkedni, hogy a felette sok költségek által igénybe vett pénztárunk zavarba ne jöjjön. Erre több atyánkfiái részéről egy tanári fizetés némi fedezésére önkénytes ajánlatok tétettek egyfelől, másfelől pedig egy buzgó atyánkfia által a félt pénzzavar miatti aggodalom elenyésztetésére még az a bizadalmas felfedezés is tétetett, miként minden oda mutat, hogy Brassai urat az Erdélyi Múzeum Egyletnek nem sokára leendő közgyűlése múzeum örnek fogja választani s így miután a tanárság azzal együtt nem viselhető, a tanári fizetés kiteremtéséről csakis egyelőre kellend gondoskodni, erre pedig megsegít az Isten.

A tanításért rajongó Brassai szivesen folytatta volna a tanítást. 1862-ben indítványozta, hogy a héber nyelvet egy helyett két órán tanítsák. Bizonyval vállalta is volna, de úgy látszik, hogy nem volt megelégedve az egyházi emberek hangulatával. Megvált tanszékétől. Lemondó levelében írja: „Bokros elfoglaltatása tanári hivatalának tovább folytatását nem engedi, s mivel különben is helyét pótolhatónak tartja, ezen hivataláról lemond.“

Bizonyos keserűség érzik ki szavaiból. Az önmegtagadás keserűsége. De igaz az is, hogy elfoglaltatása bőven volt. Ekkor folytatta legélénkebb szépirodalmi bajvívását a fővárosban és másutt. Lemondása az E. Főtanács elébe került. A főtanács elfogadta a lemondást és kifejezi köszönetét a tanítói pályán végezett közreműködésért.¹¹

¹¹ E. Föt. jk. 6—1862.